

13. Η θεολογία και το κάλλος της Ορθόδοξης εικονογραφίας

i. Εικονίζοντας τον Θεό και τους αγίους (Η θεολογία των χρωμάτων)

Τῶν ἁγίων Πάντων οἶκος ὁ πάνσεπτος, οὐρανὸς ὡς τις ἄλλος ἀστράπτει αἴθριος, ἐν μέσῳ ἔχων τὸν Χριστὸν ὡς περ ἥλιον λαμπρόν, τὴν παρθένον Μαριάμ σελήνην ὡς πλησιφαῆ, καὶ κύκλῳ καθάπερ ἄστρα χορούς τε πάντων ἁγίων, ἀεὶ πρεσβεύοντας σωθῆναι ἡμᾶς.

Οἱ ἅγιοι Πάντες κατοικοῦν σε ἓνα σεβάσμιο σπίτι που μοιάζει με γαλανό κι αστραφτερό ουρανὸ· στη μέση ἔχει τὸν Χριστὸ σαν ἥλιο λαμπερό, τὴν παρθένο Μαρία να φέγγει σαν ολόγιومه σελήνη και γύρω σαν ἀστέρια τις χορείες ὅλων τῶν ἁγίων να παρακαλοῦν ἀδιάκοπα για τὴ σωτηρία μας.

Εικόνα των Αγίων Πάντων (19ος αιώνας)

ii. Ναός: ἓνα εικονογραφημένο Ευαγγέλιο (εικονογραφικοί κύκλοι)

Οι εἰκόνες ἐνὸς ναοῦ, ἀνάλογα με τὸ θέμα και τὴ σημασία τους, ἐντάσσονται στους λεγόμενους εικονογραφικούς κύκλους. Αυτοὶ εἶναι οἱ ἐξῆς:

- I. Ο δογματικός κύκλος**, που μας διδάσκει ἀλήθειες τῆς χριστιανικῆς πίστεως και περιλαμβάνει παραστάσεις που βρίσκονται:
  - α. Στον νάρθηκα, μέσω του οποίου μπαίνουμε στον κυρίως ναό, ὅπου μας υποδέχεται ὁ Χριστός, κρατώντας τὸ Ευαγγέλιο ἀνοιχτό, και μας εὐλογεῖ.
  - β. Στον τρούλο ὅπου κυριαρχεῖ ὁ Χριστὸς Παντοκράτορας, τον οποίο περιβάλλουν Προφῆτες και Ἄγγελοι. Οἱ τέσσερις Ευαγγελιστὲς ἐμφανίζονται στα τέσσερα σφαιρικά τρίγωνα που στηρίζουν τὸν θόλο.
  - γ. Στὴν κόγχη του Ἱεροῦ, που ἐνώνει τὴν οροφή (ουρανός) με τὸ δάπεδο (γη), εικονίζεται ἡ Θεοτόκος. Λέγεται «Πλατυτέρα τῶν ουρανῶν», γιατί αὐτὴ κυοφόρησε τὸν ἀπείρο Θεὸ που και ὁ ουρανὸς ἀκόμα δεν μπορεῖ να χωρέσει.
- II. Ο λειτουργικός κύκλος**, στον οποίο ἐντάσσονται παραστάσεις του Ἱεροῦ Βήματος, ὅπως:
  - α. Ἡ Κοινωνία τῶν Ἀποστόλων, κάτω ἀπὸ τὴν «Πλατυτέρα», και πιο κάτω Ἱεράρχες και Διάκονοι.
  - β. Ὁ «Χριστὸς Πάσχων» με τὰ σύμβολα του Πάθους (Σταυρὸ και λόγχη).
  - γ. Ἄγγελοι, προφῆτες, σκηνές ἀπὸ τὴν Παλαιὰ Διαθήκη και ἀπὸ τὶς ἐμφανίσεις του Χριστοῦ μετὰ τὴν Ἀνάσταση.
- III. Ο ιστορικός ἢ εορταστικός κύκλος**, ὁ οποίος ιστορεῖται στις καμάρες ἢ στους πλάγιους τοίχους του ναοῦ και περιλαμβάνει παραστάσεις ὅπως:
  - α. τὸ Δωδεκάορτο (σκηνές ἀπὸ τὴ Γέννηση μέχρι τὴν Ἀνάληψη του Χριστοῦ) και
  - β. εἰκόνες Ἁγίων τῆς Ἐκκλησίας.

iii. Η εικονογραφία ως τέχνη λειτουργική

Ἡ πάντιμος τέχνη τῆς Εἰκονογραφίας τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας εἶναι μία ἱερὰ τέχνη καὶ λειτουργική, ὅπως εἶναι ὅλοι αἱ ἐκκλησιαστικαὶ τέχναι, ὅπου ἔχουν σκοπὸν πνευματικόν. Ἡ λειτουργικὴ εἰκὼν ἔχει θεολογικὴν ἔννοιαν. Εἰς τὴν λειτουργικὴν εἰκόνα τὰ ἅγια πρόσωπα εἰκονίζονται ἐν ἀφθαρσίᾳ. Τὸ κάλλος εἰς τὴν λειτουργικὴν ζωγραφικὴν εἶναι κάλλος πνευματικόν, καὶ οὐχὶ σαρκικόν. Ἡ τέχνη αὕτη εἶναι νηστευτικὴ καὶ λιτὴ, ἐκφράζουσα τῇ πτωχείᾳ τὰ πλούσια, καὶ ὅπως εἶναι τὸ Εὐαγγέλιον καὶ ἡ Παλαιὰ Διαθήκη συνοπτικὰ καὶ συντομολόγα, οὕτω καὶ ἡ Ὁρθόδοξος ἀγιογραφία εἶναι ἀπλὴ χωρὶς περιττὰ στολίδια καὶ ματαιίας ἐπιδείξεις. Οἱ παλαιοὶ ἐκεῖνοι ἀγιογράφοι ἐνήστευαν, δουλεύοντας, καὶ ὁπότεν ἄρχιζαν μίαν εἰκόνα, ἄλλαζαν τὰ ἐσώρουχά των, διὰ νὰ εἶναι καθαροὶ ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν, καὶ ἐργαζόμενοι ἔψαλλαν, διὰ νὰ γίνεταί τὸ ἔργον των μὲ κατάνυξιν καὶ διὰ νὰ μὴν μετεωρίζεται ὁ νοῦς των εἰς τὰ ἐγκόσμια.

Φώτης Κόντογλου, *Ἐκφρασις τῆς ὀρθοδόξου εἰκονογραφίας*.

iv. Η εξάπλωση στον χώρο και στον χρόνο (Θεοφάνης ο Έλληνας, Αντρέι Ρουμπλιώφ, Δομήνικος Θεοτοκόπουλος)

Παρότι ἡ εἰκόνα ἔχει, ὅπως εἶδαμε, πολὺ σημαντικὸ ρόλο στη λατρευτικὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας, οἱ ἀγιογράφοι εἶναι συνήθως ἀγνωστοί, καθὼς δὲν υπογράφουν τὰ ἔργα τους. Με σεμνότητα καὶ ταπεινὴν χρησιμοποιοῦν τὸ ταλέντο καὶ τὴν ομορφιά τῆς τέχνης τους γιὰ νὰ δοξολογήσουν τὸ μεγαλεῖο τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ. Με τὸ ἔργο τους συνέβαλαν στη δημιουργία ἐνὸς πολιτισμοῦ, ποὺ ἡ ἀκτινοβολία του ἀναγνωρίζεται μέχρι τις μέρες μας ὡς μέρος τῆς παγκόσμιας πολιτιστικῆς κληρονομιάς.

Η συνάντηση τῆς σάρκας με τὸ πνεῦμα

Τὸ μεγάλο οἰκοδόμημα τῆς Ὁρθοδοξίας δὲν ἀποτελεῖται μόνον ἀπὸ δόγματα καὶ μοναστικὸς κανονισμοὺς. Τὸ ἔχτισαν ποιητὰδες, μουσικοὶ, ζωγράφοι, κεντηστάδες, χρυσοκκοι καὶ καλαϊτζίδες, χτίστες καὶ ἀρχιτέκτονες. Ὅλοι αὐτοὶ με τὸν τρόπο τους ἐκφράσανε τὸ συνδυασμὸ τοῦ πνεύματος με τὴ σάρκα, τὴ θεϊκὴ ἰσορροπία ἀνάμεσα στα δύο, ποὺ ἀποτελεῖ τὴν οὐσία τοῦ ὀρθόδοξου χριστιανισμοῦ. Ὅλοι αὐτοὶ ἦταν μνημένοι σ' αὐτὴ τὴν ἰσορροπία.

Γιάννης Τσαρούχης, *Ὡς στρουθίον μονάζον ἐπὶ δώματος*.

α. Θεοφάνης ο Έλληνας (1340-1410).

Ὁ τολμηρὸς Θεοφάνης

Κάποτε ποὺ ζούσα στη Μόσχα, υπήρχε ἐκεῖ ἓνας ἀντρας ζωντανός, δοξασμένος σοφός καὶ ὄριμος φιλόσοφος, ποὺ εἶχε ἐκπληκτικὴ ευστροφία πνεύματος, ὁ Θεοφάνης ὁ Ἕλληνας, ὁ ὁποῖος διακόσμησε τὰ βιβλία σε τολμηρὸ εἰκονογραφικὸ ὕφος, καθὼς καὶ πολλὰ, περισ-

σότερες από σαράντα πέτρινες εκκλησίες με το ίδιο του το χέρι, και ήταν ο καλύτερος ζωγράφος ανάμεσα στους εικονογράφους. Όλα αυτά τα ζωγράφιζε χωρίς να κοιτάζει μοντέλα. Όσο και να πρόσεξα, τέτοιο πράγμα δεν είδα. Τέτοιες ζωγραφίες οι δικοί μας εικονογράφοι ποτέ τους δεν έκαναν. Και το γεγονός αυτό προκάλεσε απορίες και μας γεμίζει ακόμη σήμερα με εμπνεύσεις. Ζωγράφιζε ανήσυχα, κουνώντας χέρια, πόδια, βαδίζοντας, συνομιλώντας και με το νου του έπιανε εκείνα τα μακρινά, νιώθοντας την καλοσύνη, που τα ευαίσθητα και έξυπνα μάτια του έβλεπαν. Καταπληκτικός άντρας, που υμνούσε τη μεγάλη αγάπη προς τους αδύνατους, καθώς και τους ταπεινωμένους. Αν κάποιος άρχιζε να κουβεντιάζει μαζί του, δεν μπορούσε να μη θαυμάσει το νου του και τις παραβολές του, την πολύ σοφή συγκρότηση της σκέψης του.

Επιστολή του Ρώσου μοναχού Επιφάνιου
περί τα τέλη του 14ου αιώνα.

β. Αντρέι Ρουμπλιώφ (1360-1428).

Ο γαλήνιος Αντρέι Ρουμπλιώφ

Το σχέδιο του Ρουμπλιώφ, που διακρίνεται για τη λεπτότητα και την ευγένειά του, ευθύνεται και για την ανάλαφρη κατασκευή των συνθέσεων και ιδιαίτερα για την έκφραση των ματιών. Τα μάτια στις εικόνες του Ρουμπλιώφ είναι ιδιαίτερα ανοιχτά, με ολοστρόγγυλες τις μεγάλες κόρες να κοιτάζουν μ' ένα βλέμμα αθώας παιδικότητας και βαθιάς στοχαστικότητας μαζί. Ιδιαίτερα στους ασκητές, αυτή η απλότητα και αθωότητα του βλέμματος συνοδεύεται με έκφραση μεγάλης εσωτερικής δύναμης: είναι σαν γέροντες που ξαναγίναν παιδιά. Τα μάτια των εικόνων του Ρουμπλιώφ δεν έχουν ούτε τη βυζαντινή αυστηρότητα ούτε τη νευρική του Θεοφάνη, αλλά αποπνέουν μian απέραντη ειρήνη – σαν να έχει παρέλθει η δράση και η τραγικότητα της ιστορίας ανεπιστρεπτί.

π. Σταμάτης Σκλήρης, *En esópτρw.*

γ. Δομήνικος Θεοτοκόπουλος (1541-1614).

Οι Βυζαντινές ρίζες στον Δομήνικο Θεοτοκόπουλο

Γεννήθηκε στα 1541 στο Χάνδακα της Κρήτης, το σημερινό Ηράκλειο. Έζησε στην Κρήτη τον καιρό της βενετσιάνικης κατοχής κι εκεί μορφώθηκε ζωγραφικά. Είναι η εποχή της μεγάλης ακμής της Κρητικής Σχολής. Το 1566 ανεβαίνει στη Βενετία και μαθητεύει στη σχολή του Τισιάνο και του Τιντορέτο. Ο Γκρέκο βρέθηκε 25 χρόνων στη Βενετία κι ένωσε να συμπλέκονται μέσα του δύο ισχυρά ρεύματα πολιτισμού και ήθους ζωής. Δυο κόσμοι ουσιαστικά ανταγωνιζόμενοι – ο ένας με το κεφάλι στραμμένο στον ουρανό, ο άλλος με κολλημένο το στόμα στους μαστούς της γης. Η δυτική τέχνη της Αναγέννησης είναι ευθεία και υλική, τέχνη ρεαλιστική. Η βυζαντινή αγιογραφία είναι γέννημα του πολιτεύματος των ουρανών, είναι αισθητή φανέρωση της Εκκλησίας, τέχνη αντιρρεαλιστική, του ουράνιου πολιτεύματος.

Η μια τέχνη των αισθητών, η άλλη των υπεραισθητών. Η βυζαντινή πλάθεται για τη λατρεία του Θεού. Η δεύτερη για ν' αθανατίσει την εγκόσμια ομορφιά.

Αλλά η βυζαντινή παράδοση αμφισβητείται και ο ιεραρχημένος του κόσμος συγκλονίζεται από την Αναγέννηση. Και τότε φεύγει για την Ισπανία. Η φυγή αυτή τον σώζει. Σε μια στιγμή που σαν να είχε η κοσμική ζωγραφική γκρεμίσει τον Γκρέκο από τον χρυσό βυζαντινό τρούλο, κι εκεί, πριν πέσει στο χώμα, τον αρπάζει άγγελος και, προστατεύοντας τη φλόγα της αγωνίας του, τον ακουμπά σ' ένα βράχο του Τολέδο μεταξύ ουρανού και γης. Αν το έργο του ολοκληρω δέχεται ένα χαρακτηρισμό λακωνικό, νομίζω πως καλύτερος δεν γίνεται: μεταξύ ουρανού και γης.

Κώστας Τσιρόπουλος, *Χριστιανικόν Συμπόσιον Δ'.*

Ερωτήσεις - Προτάσεις για εργασίες και δραστηριότητες στην τάξη

1. Μελετήστε την εικόνα των Αγίων Πάντων και εντοπίστε τις συνδέσεις ανάμεσα στο απολυτικό και την εικόνα.
2. Αναζητήστε πληροφορίες για τον βίο των Μανουήλ Πανσέληνου, Θεοφάνους του Κρητός, Θεοφάνους του Έλληνα, Αντρέι Ρουμπλιώφ, Δομήνικου Θεοτοκόπουλου, Φώτη Κόντογλου, Ράλλη Κοψίδη, π. Σταμάτη Σκλήρη.
3. Συζητήστε με τον/την διπλανό/ή σας το παρακάτω θέμα: «Η προετοιμασία του αγιογράφου σύμφωνα με τις προτροπές του Κόντογλου». Στη συνέχεια ανακοινώστε στην ολομέλεια της τάξης τα συμπεράσματα της συζήτησής σας.